РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Нікіфорової Анастасії Юріївни «Діяльність правоохоронних органів щодо запобігання створенню непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» у галузі знань 26 «Цивільна безпека»

Актуальність обраної теми дослідження. Своєчасність дисертаційного дослідження Анастасії Юріївни Нікіфорової зумовлена необхідністю вдосконалення діяльності правоохоронних органів в умовах значного навантаження на правоохоронну систему, спричиненого збройною агресією проти України. Одночасне виконання завдань із документування кримінальних правопорушень, забезпечення громадської безпеки, захисту населення та протидії загрозам національній безпеці потребує раціонального використання кадрових, інформаційних і матеріально-технічних ресурсів. За таких обставин особливого значення набуває наукове обґрунтування підходів, які дозволяють своєчасно визначати пріоритетні загрози, узгоджувати дії компетентних органів і запобігати дублюванню їхніх зусиль. Саме на розв’язання цих завдань спрямовані положення рецензованої роботи, що засвідчує її відповідність нагальним потребам правоохоронної практики.

Особливої уваги заслуговує своєчасність дослідження з огляду на потребу вдосконалення швидкого реагування на ознаки створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Прихованість організаційних процесів, дистанційне вербування, використання цифрових засобів координації та розгалужених каналів ресурсного забезпечення ускладнюють виявлення таких загроз. Як обґрунтовано зазначає дисертантка, на початковому етапі правоохоронні органи нерідко володіють лише фрагментарними відомостями про добір учасників, формування системи підпорядкування, військову підготовку, накопичення зброї або пошук фінансування (с. 20). Відтак швидкість реагування залежить від здатності своєчасно зіставляти ці відомості,

встановлювати їх взаємозв'язок та визначати належні правові й організаційні заходи. У цьому контексті позитивної оцінки заслуговує запропонована авторкою орієнтація на випереджувальну діяльність, яка охоплює пошуковий, перевірочний та інформаційно-аналітичний напрями (с. 201-206). Їх поєднання створює підґрунтя для виявлення організаційних осередків і припинення їх забезпечення до розгортання масштабної протиправної діяльності. Водночас науково виваженим є застереження дисертантки щодо орієнтувального значення непрямих ознак, які самі по собі не можуть обґрунтовувати висновок про участь особи у відповідному формуванні (с. 206). Такий підхід дозволяє поєднати оперативність реагування з обґрунтованістю правоохоронних рішень і дотриманням прав людини. Отже, своєчасність роботи визначається її спрямованістю на підвищення спроможності правоохоронної системи завчасно розпізнавати небезпеку та забезпечувати узгоджене реагування в умовах підвищеного службового навантаження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших монографічних досліджень в якому реалізовано теоретико-прикладний підхід до діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань із визначенням шляхів реалізації низки праксеологічних завдань в умовах воєнного стану. До найбільш значущих наукових положень, що визначають новизну дисертації, належать такі:

вперше:

– розроблено комплексну методику діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню НЗВЗФ в умовах воєнного стану, яка ґрунтується на характеристиці діянь, передбачених ст. 260 КК України, та охоплює: кількісні й якісні показники, що характеризують їх стан і тенденції; детермінанти, що зумовлюють створення та функціонування НЗВЗФ; значущі ознаки організаторів, керівників та інших учасників, зокрема готовність діяти в організаційній структурі військового типу на засадах єдиноначальності, підпорядкованості та дисципліни, проходити військову, стройову чи фізичну

підготовку й виконувати визначені керівництвом завдання; систему суб'єктів запобігання, їхню компетенцію та взаємодію; узгоджений комплекс правових і організаційних заходів запобігання;

– узагальнений зарубіжний досвід дозволив сформувати комплексну організаційно-аналітичну модель діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню НЗВЗФ в умовах воєнного стану, яка поєднує постійне міжвідомче оцінювання загроз за методологією SOCTA, партнерську взаємодію поліції з військовими адміністраціями та територіальними громадами, OSINT-аналіз, узагальнення інформації про вербування, фінансування, озброєння, транскордонні переміщення і цифрову координацію, а також застосування методів community policing, ситуаційного та просторового запобігання з метою нейтралізації організаційної, кадрової, фінансової, матеріально-технічної й інформаційної інфраструктури НЗВЗФ та відновлення безпечного середовища на деокупованих і прифронтових територіях;

– запропоновано програмно-правовий механізм запобігання створенню НЗВЗФ в умовах воєнного стану й післявоєнного відновлення України шляхом розроблення та прийняття комплексу взаємоузгоджених стратегічних і планових документів (Стратегія протидії злочинності в Україні до 2035 р., Комплексний план запобігання кримінальним правопорушенням на 2027–2035 рр., регіональні плани запобігання створенню НЗВЗФ), положення яких мають ураховувати безпекову специфіку прифронтових, прикордонних і деокупованих територій;

– науково доведено доцільність запровадження у оперативно-розшукову практику запобігання створенню НЗВЗФ стратегії випередження, яка передбачає такі напрями: пошуковий – виявлення та припинення дій із добору й вербування учасників, формування системи командування та підпорядкування, організації військової підготовки, фінансування, озброєння й матеріально-технічного забезпечення; установлення організаторів, керівників, інших учасників, зовнішніх координаторів і каналів цифрового управління; виявлення місць підготовки та зберігання зброї, перекриття каналів її незаконного

переміщення; викриття способів маскування НЗВЗФ під виглядом зовнішньо правомірної діяльності, приховування персонального складу, ресурсної бази та засобів зв'язку, а також недопущення відновлення законспірованих осередків на деокупованих територіях; перевірочний – перевірка інформації в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів на територіях ведення бойових дій, у прифронтових, прикордонних і деокупованих районах; інформаційно-аналітичний – одержання, систематизація та оцінювання відомостей про організацію та діяльність НЗВЗФ;

удосконалено:

– поняття «воєнізоване формування» – стійке об'єднання трьох і більше осіб, що має організаційну структуру військового типу, «збройне формування» – воєнізоване формування, яке незаконно має на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю. Визначальними ознаками таких формувань визнано відсутність передбаченої законами України правової підстави для їх створення, стійкість, об'єднання трьох і більше осіб, організаційну структуру військового типу, єдиноначальність, підпорядкованість, дисципліну, проведення військової, стройової або фізичної підготовки, а для збройного формування – також незаконну наявність придатної для використання зброї, що забезпечує їх відмежування від законних оборонних, добровольчих, ветеранських, спортивних і громадських об'єднань;

– кримінально-правове забезпечення запобігання створенню НЗВЗФ в умовах воєнного стану шляхом доповнення ст. 260 КК України нормою (нова ч. 6), яка передбачатиме відповідальність за діяння, визначені ч.ч. 1–3 цієї статті, вчинені з використанням умов воєнного стану або збройного конфлікту в інтересах держави-агресора, її збройних формувань чи окупаційної адміністрації, якщо вони не містять складу кримінального правопорушення, за яке передбачено більш суворе покарання;

– систематизацію детермінант створення НЗВЗФ в умовах воєнного стану шляхом їх розподілу на: макрорівень – із розмежуванням об'єктивних (збройна агресія, тимчасова окупація, зовнішнє управління, руйнування інфраструктури,

поширення незаконної зброї, переміщення населення, послаблення державного контролю над окремими територіями) та суб'єктивних чинників (делегітимація органів державної влади, поширення антидержавних установок та збройного насильства, деформація правосвідомості й зниження довіри до державних інституцій); мезорівень – із виокремленням воєнно-безпекових, соціально-економічних, організаційно-правових та інформаційно-технологічних чинників, пов'язаних із формуванням командної вертикалі, вербуванням та підготовкою учасників, фінансуванням, озброєнням, координацією і транскордонним постачанням ресурсів; особистісний рівень – сукупність морально-психологічних чинників, що визначають механізм залучення особи до створення та діяльності НЗВЗФ;

– праксеологічне розуміння пошукових ознак створення й діяльності НЗВЗФ, що охоплює: встановлення фактів організації, комплектування, підготовки, фінансування, озброєння або іншого забезпечення НЗВЗФ; виявлення зброї, боєприпасів, вибухових речовин, військової техніки, документів, цифрових носіїв, засобів зв'язку та інших предметів, пов'язаних із функціонуванням формування; встановлення осіб, які можуть бути організаторами, керівниками, учасниками, фінансовими посередниками, постачальниками, свідками або потерпілими від діяльності НЗВЗФ;

дістало подальший розвиток:

– теоретичне розуміння об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 260 КК України, відповідно до якого його основним безпосереднім об'єктом незалежно від обстановки вчинення є громадська безпека, водночас створення та діяльність НЗВЗФ під час воєнного стану в інтересах держави-агресора поряд із громадською безпекою створюють безпосередню загрозу державному суверенітету, конституційному ладу, обороноздатності й територіальній цілісності України;

– науковий підхід до криміналізації діяльності НЗВЗФ, що забезпечує можливість реагування з моменту фактичного утворення автономної організованої структури силового типу, яка набула передбачених ст. 260 КК

України ознак, до вчинення її учасниками нападів, терористичних актів, диверсій, воєнних або інших тяжких чи особливо тяжких злочинів;

– визначення сучасних способів створення та забезпечення діяльності НЗВЗФ, до яких віднесено дистанційне вербування учасників, цифрову координацію, інформаційно-пропагандистське супроводження, використання електронних платіжних інструментів, надання транспортних, логістичних і комунікаційних ресурсів; обґрунтовано, що відповідні дії необхідно враховувати не як самодостатній доказ участі у НЗВЗФ, а під час установлення фактичної ролі кожної причетної особи та відмежування участі від створення, керівництва, фінансування, істотного сприяння чи пособництва;

– рекомендації до організації міжнародного співробітництва у запобіганні створенню НЗВЗФ, що передбачає використання захищеного інформаційного обміну через мережевий застосунок Європолу SIENA, обліків і каналів Інтерполу, механізмів Європолу та Євроюсту, можливостей спільних слідчих груп, OSINT-аналізу для виявлення транскордонних каналів вербування, фінансування та озброєння, встановлення зовнішніх координаторів і способів цифрової координації НЗВЗФ, а також узгодження заходів із припинення використання таких формувань у воєнних цілях;

– характеристика сучасного стану і тенденцій створення НЗВЗФ, відповідно до якої зменшення кількості облікованих за ст. 260 КК України правопорушень в умовах воєнного стану поєднується зі збереженням високого рівня їх суспільної небезпечності, зумовленого зовнішнім управлінням, інтеграцією до військово-окупаційного механізму держави-агресора, багатофункціональністю, поєднанням політичної та корисливої мотивації, цифровізацією вербування і координації, ускладненням установлення та притягнення до відповідальності організаторів і зовнішніх координаторів, а також ризиком відновлення законспірованих осередків на деокупованих і прифронтових територіях, що потребує диференціації правового реагування з урахуванням характеру участі, виконуваної ролі та фактичного внеску кожної особи;

– структурно-функціональний підхід до диференціації осіб, які створюють НЗВЗФ, беруть участь у їх діяльності, керують ними, фінансують їх, постачають їм зброю, боєприпаси, вибухові речовини чи військову техніку або у складі таких формувань беруть участь у нападах, шляхом виокремлення їх соціально-демографічних, соціально-рольових, кримінально-правових і морально-психологічних ознак та розподілу на ситуаційний, залежний, ідейний і професійний типи, що дозволило встановити особливості мотивації, ступінь добровільності, функціональну роль і фактичний внесок особи, а також вплив воєнного стану, тимчасової окупації, пропаганди, групової залежності, спеціальної підготовки й доступу до зброї на залучення особи до НЗВЗФ.

Повнота викладу наукових положень в наукових публікаціях дисертанта. Основні наукові результати дисертації відображено у семи публікаціях, із яких чотири статті опубліковано у наукових фахових виданнях України, та три праці – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій. Основні положення та результати дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях: «Сучасні виклики та загрози системі національної стійкості України» (м. Вінниця, 20 червня 2025 р.); «Глобальні виклики сучасності та шляхи їх вирішення: науковий і практичний дискурс» (м. Вінниця, 20 березня 2026 р.); «Людина, право, держава: правові та соціально-психологічні виміри» (м. Вінниця, 15 травня 2026 р.).

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Теоретичне значення одержаних результатів полягає в поглибленні наукових уявлень про засади діяльності правоохоронних органів щодо запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань.

Практичне значення результатів визначається можливістю використання авторських пропозицій для вдосконалення кримінального законодавства, міжвідомчої взаємодії та методичного забезпечення правоохоронної діяльності. Особливо корисними є рекомендації щодо своєчасного виявлення організаційних осередків, каналів вербування, фінансування й озброєння незаконних формувань (с. 201-206). Результати дослідження також придатні

для підготовки навчальних матеріалів і підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, що відповідає визначеним дисертанткою напрямам їх практичного використання (с. 29).

Зміст та оформлення дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (219 найменувань на 22 сторінках) та двох додатків на 9 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 250 сторінок, із них основний текст дисертації – 177 сторінок. Структура дисертації відповідає меті та завданням дослідження і забезпечує послідовне розкриття обраної проблематики.

У першому розділі висвітлено теоретичні засади запобігання створенню не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, проаналізовано стан наукового опрацювання проблеми, криміналізацію відповідних діянь та зарубіжний досвід правоохоронної діяльності. Варто погодитися з позицією дисертантки щодо необхідності індивідуального встановлення обізнаності особи про збройний характер формування та змісту виконуваних нею функцій (с. 71). Такий підхід сприяє обґрунтованості кримінально-правової оцінки поведінки кожного учасника.

Другий розділ присвячено кримінологічній характеристиці створення відповідних формувань, зокрема сучасним тенденціям, детермінантам та особливостям причетних осіб. Позитивної оцінки заслуговує авторське застереження, що запропонована типологія учасників має аналітичне значення й не замінює встановлення конкретного діяння, умислу та фактичного внеску особи (с. 157). Із таким розумінням слід погодитися, оскільки воно дозволяє використовувати кримінологічні характеристики для диференціації запобіжного впливу без необґрунтованого перенесення групових ознак на окрему особу.

У третьому розділі розкрито загальні та спеціальні заходи запобігання створенню незаконних формувань, організаційні засади взаємодії компетентних суб’єктів та напрями діяльності оперативних підрозділів. Заслуговує на

підтримку положення про залучення територіальних громад і громадських об’єднань до обміну безпековою інформацією виключно в межах установлених повноважень, без надання їм невластивих оперативно-розшукових функцій (с. 200). Така позиція забезпечує поєднання громадської участі у запобіганні загрозам із належним розмежуванням компетенції відповідних суб’єктів.

Оформлення дисертації загалом відповідає встановленим вимогам до кваліфікаційних наукових праць. Виклад характеризується логічністю, послідовністю розвитку авторської думки та змістовним зв’язком між теоретичними положеннями, результатами аналізу й запропонованими рекомендаціями. Дотримано наукового стилю мови, суттєвих стилістичних помилок, які ускладнювали б сприйняття змісту або спотворювали авторські положення, не виявлено. Наявність необхідних структурних елементів, висновків і посилань на використані джерела забезпечує цілісність та належну наукову форму представлення результатів дослідження.

Зауваження щодо змісту та оформлення дисертації. Позитивно оцінюючи результати дослідження, слід звернути увагу на окремі положення, які допускають альтернативність наукових думок, а тому потребують додаткового пояснення під час публічного захисту.

1. На с. 70-73 дисертантка звертає увагу на вдосконалення кримінально-правового реагування на діяльність НЗВЗФ, зокрема спеціальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які добровільно припинили участь у таких формуваннях і сприяють припиненню їхньої діяльності. Водночас, попри окремі застереження щодо забезпечення прав людини, недостатньо розкрито гарантії дотримання європейських стандартів їх захисту стосовно зазначеної категорії осіб. Додаткової уваги потребують питання добровільності співпраці, забезпечення права на правничу допомогу, свободи від самовикриття, захисту від примусу та гарантування безпеки особи і її близьких. Доцільно також уточнити, як пропонований заохочувальний механізм забезпечуватиме передбачуваність правових наслідків співпраці та запобігатиме використанню обіцянки звільнення від відповідальності для

одержання показань під тиском. Особливого значення набуває розмежування добровільного виходу з формування, сприяння припиненню його діяльності та надання відомостей, які можуть бути використані проти самої особи. У зв'язку із цим під час публічного захисту бажано пояснити, якими процесуальними гарантіями має супроводжуватися реалізація наданих пропозицій, щоб поєднати ефективність розслідування із забезпеченням справедливого провадження та належного захисту осіб, які добровільно припинили участь у НЗВЗФ.

2. На с. 114-134 дисертантка розглядає детермінанти створення НЗВЗФ, систематизуючи чинники, які сприяють виникненню та функціонуванню таких формувань. Не заперечуючи запропонований підхід, варто зауважити, що не всі потенційно значущі детермінанти отримали однаково ґрунтовне висвітлення. Зокрема, додаткового аналізу потребують механізми відтворення неформальних зв'язків, використання незаконних формувань для обслуговування приватних економічних інтересів, а також вплив толерування насильства на поступову легітимацію їхньої діяльності в окремих соціальних середовищах. Важливим є з'ясування взаємодії цих обставин із уже визначеними авторкою воєнно-безпековими, соціально-економічними та організаційно-правовими чинниками.

3. На с. 200 дисертантка звертає увагу на залучення територіальних громад і громадських об'єднань до обміну безпековою інформацією та захисту населення в межах установлених повноважень, без надання їм невластивих оперативно-розшукових функцій. Однак її принципи, конкретні напрями та організаційні межі потребують докладнішого розкриття. Зокрема, представники громадськості не наділені спеціальною правоохоронною компетенцією та можуть не мати належної підготовки для розпізнавання ознак створення НЗВЗФ, перевірки отриманих відомостей і оцінювання пов'язаних із ними ризиків. За таких обставин недостатня визначеність форм співпраці може призводити до поширення неперевіреної інформації, необґрунтованої підозри окремих осіб або створювати небезпеку для представників громади. Тому

доцільно конкретизувати засади добровільності, законності, конфіденційності, безпеки та недискримінації, а також розмежувати інформування компетентних органів, участь у просвітницьких заходах і дії, здійснення яких належить виключно до повноважень уповноважених суб'єктів. У зв'язку із цим під час публічного захисту треба почути думку дисертантки щодо того, яка організаційна модель взаємодії з громадськістю є оптимальною у сучасних умовах збройної агресії, щоб не наражати населення на додаткову небезпеку.

4. На с. 216-217 запропоновано прийняття Стратегії протидії злочинності в Україні до 2035 року, Комплексного плану та регіональних планів запобігання створенню незаконних формувань. В цілому підтримуючи програмно-цільову спрямованість пропозиції, варто уточнити, яким чином прийняття нових документів забезпечить усунення встановлених недоліків координації, фінансування та інформаційного обміну. Дискусійним залишається питання про співвідношення потреби в новому стратегічному регулюванні з можливістю вдосконалення виконання вже наявних програмних документів. Додаткового пояснення потребують критерії результативності запропонованої системи, порядок перегляду її пріоритетів у разі зміни безпекової ситуації.

5. В межах змісту дисертації викладено пропозиції щодо внесення змін і доповнень до КК України, що спрямовані на вдосконалення кримінально-правового реагування на створення та діяльність НЗВЗФ. Високо оцінюючи їхню практичну спрямованість, варто зауважити, що зазначені пропозиції не систематизовано в окремому додатку у формі проєкту законодавчих змін із порівняльною таблицею чинних і запропонованих положень. Таке оформлення полегшило б оцінювання змісту новел, їх взаємної узгодженості та співвідношення з іншими нормами кримінального законодавства. Крім того, посиленню прикладного значення дослідження сприяло б направлення відповідних рекомендацій із супровідним листом до профільного комітету Верховної Ради України для розгляду та можливого врахування в законотворчій діяльності.

Однак наведені положення мають дискусійний характер і не знижують загальної позитивної оцінки дисертації. Їх обговорення під час публічного захисту сприятиме уточненню авторської позиції та кращому розкриттю теоретичного і прикладного потенціалу одержаних результатів.

Висновок. Дисертація Нікіфорової Анастасії Юріївни «Діяльність правоохоронних органів щодо запобігання створенню непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань» є завершеною кваліфікаційною науковою працею, у якій одержано науково обґрунтовані результати, що мають теоретичне та практичне значення для пошуку шляхів вдосконалення правоохоронної діяльності.

За актуальністю, науковою новизною, обґрунтованістю висновків, теоретичним і практичним значенням одержаних результатів робота відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44. Структура та оформлення роботи загалом відповідають Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40.

З огляду на викладене, авторка дисертаційного дослідження Нікіфорова Анастасія Юріївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» у галузі знань 26 «Цивільна безпека».

РЕЦЕНЗЕНТ:
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права
та кримінології факультету підготовки
фахівців для органів досудового розслідування
Національної поліції України Донецького
державного університету внутрішніх справ **Андрій УДОД**